

Szörényi László

Az elveszett alkotmány szerzőjük ceruzája által elveszített részei

Arany János két különböző időben két különböző okból dolgozta át a Kisfaludy Társaság pályázatára beküldött „comico-satyricus” eposzának elejét. Érdekes módon éppen itt található két hallatlanul fontos és Arany által végül nem közlendőnek ítélt, tehát kihúzott rész is. Az egyik a címlap, ugyanis eredetileg a kéziratban szerkesztett művéhez egy címlapot is, amely tipográfiaiailag is utánozta a régi, 17–18. századi nyomdatermékek szövegtagolását. Ezt Arany később áthúzta, és a nyomtatásban már csak ez a cím jelent meg: *Az elveszett alkotmány*.

Az elveszett alkotmány

azaz

Maradvári és Tagadófalvi, Tagadi

Rák Bendegúznak

földön, vizen s föld alatt

véghez vitt

álmélkodásra méltó vitézi tselekedetei;

nem különben

életében és halála után

rajta megesett

rendkívül való történetei;

mellyeket

az effélékben gyönyörködőknek kedvéért

először ugyan szép versekben szerzett

Néhai Nemes és Vitézlett *Vadonffy Bertalan* úr;

mostan pedig ez új formában

világ elébe botsátott,

Egy hazáját igazán szerető magyar nemes.¹

Tudhatjuk, hogy Arany még az előző évben, tehát 1845-ben küldte fel a kéziratot Pestre a pályázatra; a mű írásához július végén fogott, az első említés róla

¹ Arany János, *Az Elveszett Alkotmány, Toldi, Toldi estéje*, s.a.r. Voinovich Géza (Arany János Összes Művei, II. kötet), Bp., Akadémiai, 1951, 231–232. – Voinovich azt is megjegyzi különben, hogy egyrészt ezt a kihúzott címlap-tervet Kéky Lajos közölte már hasonmásban (*A százéves Kisfaludy-Társaság*, Bp., Franklin-Társulat, 1936), másrészt Arany Szilágyi Istvánhoz 1846. február 22-én intézett levelében közli is ezt a címvariánst, igaz, egy kis eltéréssel, a nemesi előnév módosításával: „Maradvári és Ingadófalvi Bendegúz tselekedetei”, a végén pedig a „világ” szót nagy V-vel írta.

szintén egy Szilágyihoz intézett levelében olvasható, augusztus 1-jéről. Mintegy négy hónapig dolgozott rajta. A három bíráló Erdélyi János, Stettner György és Vörösmarty Mihály volt, és ráadásul, mivel fölmerült az az alaptalan gyanú, hogy a szerző nevét tartalmazó boríték felbontása után talált név csupán írói álnév volna, ezért a Kisfaludy Társaság levelet intézett Szalontára az espereshez, aki 1846. február 15-én kelt levelében nyugtatta meg őket, hogy Arany János tényleg létező személy. Ezután Stettner javaslatára visszaküldték a kéziratot, hogy a költő vezesse át a szükségesnek látszó javításokat. Az eredeti hosszú cím kicserélésére 1847. január 3. után kerülhetett sor, ugyanis ekkor írja Szilágyinak, hogy javítania kell rajta, de újat nem akar írni, tehát „csaknem úgy” fogja visszaküldeni, ahogy megkapta. Következő, január 31-én kelt leveléből kiderül, hogy vissza is küldte Pestre Tiszáék egy szekérével, a szekér ugyan kigyulladt az úton, de a kézirat mégsem égett el.

A kihúzott címlap tehát azt állította, hogy ez a költemény, amely Rák Bende cselekedeteiről szól, a főhős halála után keletkezett, de már maga a költő, vagyis Vadonffy Bertalan is elhunyt, és így a mostani, „új formában világ elébe bocsátott” változatnak a meg nem nevezett hazafi, azaz „egy magyar nemes” semmiképpen sem szerzője, hanem csupán sajtó alá rendezője vagy kiadója. Arany tehát az epikai művek forrásmegjelölésének egyik leggyakoribb fikciós fogásával él, talált kéziratnak tünteti fel saját művét. Sőt még azt is sejtetni engedi, hogy már volt vagy lehetett egy valahai őskiadás, amelyet ő mintegy csak formailag módosított. Ha most megnézzük a költemény cselekményét, akkor láthatjuk, hogy valóban, Rák Bende a mű valóságos íratásával egyidejű események után mintegy tíz évvel hal meg. Ezek az események pedig a Bihar megyei követválasztási botrány, illetve az a zalai botrány, amely véres kimenetelével szintén fölkavarta az egész országot; Szilágyi Márton fölteveése szerint ugyanis ez az eseménysor is hatott Aranyra.² Ezek szerint Rák Bende halála körülbelül 1855–56-ra, vagyis a pályázathoz, illetve a mű kiadásához képest egy évtizeddel későbbre tehető; sőt a fiktív címlap szerint még jóval ez után került sor csak a mostani, mondjuk úgy, „szövegkritikai” kiadásra, amelyet a „magyar nemes” vállal magára.

Petőfi *A magyar nemes* című verse Borjádön keletkezett, a Sas Károlynál, osztálytársánál és barátjánál „nyaraló” költő 1845 őszutóján, a Pesti Divatlap 35. számában jelentette meg. Akkor még ez volt a címe: *En magyar nemes vagyok*. Mivel sok érintett ismerős, barát, családtag jelentkezett később, ezért valószínűleg hihető, hogy tudjuk a derék címszereplő nemesi előnevét és nevét: Nemeskéri Kis Lajosnak hívták, aki akkor a simontornyai járás alszolgabírája volt, és igen lekezelően bánt Petőfivel. Az eredmény nem is maradt el: a derék úr halhatatlanná vált, noha talán nem erre gondolt, amikor az angyalokat emlegeti az egyes szám első személyben beszélő címszereplő. Ha Illyés Gyulának egy emlékét figyelembe vesszük, akkor még azt is megtudhatjuk, hogy ő gyermekkorában ismert egy akkor már aggastyánkorban lévő öregurat, aki csupán arra volt büszke, hogy ő a Petőfi-versben szereplő magyar nemes unokaöccse.³

² Szilágyi Márton, *Hagyománytörések. Tanulmányok az 1840-es évek magyar irodalmáról*, Bp., Ráció, 2016.

³ Petőfi Sándor *Összes költeményei (1845. augusztus – 1846)*, kritikai kiadás, s.a.r. Kerényi Ferenc (Petőfi Sándor Összes Művei, szerk. Kerényi Ferenc, 4. kötet), Bp., Akadémiai, 2003, 260–263.

A vers elég nagy kritikai visszhangot kapott, például Hazucha Ferenc, aki pedig nem különösebben kedvelte Petőfit, csípős gúnya okán igen érdekesnek tartotta, Pulszky Ferencnek is nagyon tetszett. A „Hegedűs” álnéven író erdélyi Szász Károly kritikájában is folytatta a vers epés hangnemét, és megjegyezte, hogy szép, szép, de azért ő maga kételkedik abban, hogy az angyalok fognak majd a beszélő nemesért eljönni, hogy a mennybe vigyék. Az azért igen érdekes, mert a megjegyzésnek van némi teológiai éle is.

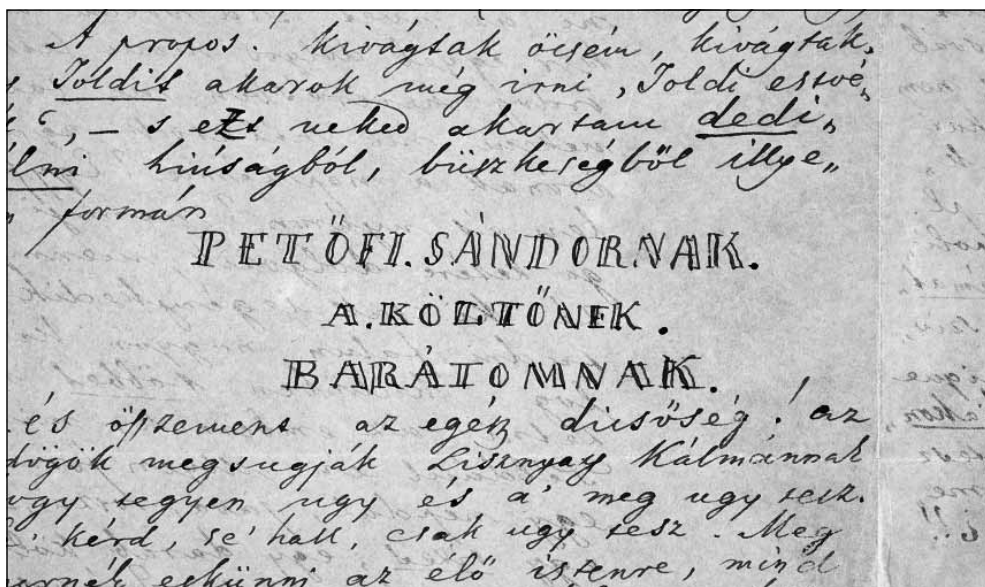
Nem tudjuk pontosan, hogy Arany, aki ebben az időben már minden lehetőséget megragadott a kortárs irodalom olvasására is, mikor és milyen példányban jutott hozzá a Pesti Divatlaphoz. (Tudjuk, hogy a szalontai kaszinó könyvtára, amelynek leltára legjobb tudomásunk szerint nem maradt ránk, sokszor csak nagy-nagy késéssel jutott hozzá egy-egy könyv- vagy folyóirat-újdonsághoz.) Ám mindenesetre van alapunk annak föltételezésére, hogy hozzájutott Petőfi verséhez, és az nagyon tetszhetett neki. Lehet, hogy ez az oka, hogy nem elégszik meg azzal, hogy Vadonffy Bertalant, azaz a saját fiktív alteregóját a mű végén még beszámoltatja jövőbeli eseményekről is, hanem megragadta az analfabétaságára büszke nemesből áradó bornírt gőg is, amelyet olyan sikerrel karikírozott Petőfi, és amely annyira jellemző Rák Bendére, sőt már édesatyjára is. Tehát könnyen lehet, hogy a Szilágyi Istvánnak írott levélben is megőrzött, később mégis kihúzott kiadói álnév vagy rangmegjelölés („Egy hazáját igazán szerető magyar nemes”) bizonyos értelemben hommage Petőfinek.

Akkor miért húzta ki? Ezt nehéz megválaszolni, tekintettel arra, hogy a cselekmény egyes rendkívül lényeges pontjaihoz Arany olyan megjegyzéseket vagy hozzátételeket képes fűzni, amelyek elbizonytalaníthatják az elemzőt. A hirtelen megjavult táltos és boszorka által inszenált nagy átváltozási jelenetben például, a hetedik énekben legalább egy, vagy mondjuk úgy, hogy fél szereplő akad azért a földiek közül, aki nemes, sőt gróf, és mégis letesz egy felajánlást a haza oltárára, sőt a most már jóindulatú angyallá változott ördögök felszólítására még jelképesen vérét is ontja ezen az oltáron. Igaz, hogy Arany megjegyzi, hogy a letett összeg évi jövedelmének csak egy századrésze, és a korábban csak hiú embernek ábrázolt Lánghy lehet, hogy a véráldozatot is csak azért hozza, mert tetszik neki a boszorkából lett angyal. (Hiszen ő is annak a liberális frakciónak a tagja, amelynek főhőse az eposzban a szoknyavadász Hamarfy.) Ugyanilyen módon azok, akik mégiscsak maradnak és komolyan veszik a profán istentiszteletet a haza oltáránál, vagyis a névtelen szegények és senkik, vannak ugyan, de senki nem ismeri őket, és a költő nemigen köti az orunkra, hogy kikre is gondol. Tehát végül is elképzelhető, hogy Arany az utolsó pillanatban, a kézirat visszaküldése előtt túlságosan is didaktikusnak, magyar szóval szájbarágónak érezte parodisztikus címlapját, és ezért húzhatta ki.

A második húzás az eposzokban kötelező segélykérést törli. Ezt Vadonffy Bertalan intézi a magyarok istenéhez. Ezt azonban Arany nem ugyanazon okból húzta ki, mint a címlapot!⁴ Több oka lehetett rá, de semmiképpen sem az, hogy

⁴ Vö. Szörényi László, *Arany János és Az elveszett alkotmány = Uő, Petrarca Budapesten. Esszék, tanulmányok*, Bp., Nap, 2011, 89–103. – A tanulmányban közlöm a kihúzott rész teljes, a kritikai kiadásban Voinovich által sok hibával közölt szövegét, az MTA Kézirattárában őrzött eredeti kézirat alapján kijavítva.

mentse a hagyományos magyar nemesi politika bármely oldalát vagy pártszínezetét. Sokkal inkább föltételezhető, hogy Arany, miután még egyszer végigolvasta művét, úgy gondolta, hogy a nemzetiségekről szóló megjegyzések kifejezik ugyan mélységes aggodalmát, amellyel figyelte a pánszláv törekvéseket és a bécsi udvar megosztó politikáját, akár Magyarországon, akár Erdélyben, de mégis hatásukat téveszthetik, esetleg félreértést kelthetnek. A költő aggodalmát teljesen meg is érthetjük, ha tudjuk, hogy ebben az időben már alaposan tanulmányozta nemcsak Széchenyi, hanem Wesselényi műveit is, és tudjuk egy nem sokkal később kelt leveléből, amelyet Petőfinek írt, hogy Wesselényit tartotta a legmértöbb politikusnak, és ezért neki akarta ajánlani az őseiről szóló *Murány ostromát*. A kihúzott rész egyrészt nagyon is érthető, mert hiszen a megsemmisítő gúny alapjául az Ószövetség megfelelő részeinek (Mózes negyedik és ötödik könyve, Józsue könyve, Bírák könyve) adaptálása szolgál, arról, hogy az Isten miképpen kötelezi egyrészt választott népét az ígéret földje korábbi lakóinak megsemmisítésére vagy a velük való érintkezés teljes elkerülésére, másrészt mivel fenyegeti meg őket, ha nem hallgatnak rá, és hogyan fogja őket ezért megbüntetni. Ehhez képest viszont a kihúzott részben a választott népnek megfelelő magyarokat a legkevésbé sem izgatja, hogy mi várhat rájuk rossz esetben, hanem azt hitték, hogy Isten kizárólag az ő szórakoztatásukra, unaloműzés-képpen túri meg az idegen országlakosokat. Márpedig ez ugyan önmagában igaz, ha a tudatlan nemtörődömséget és az öngyilkos tehetetlenséget akarta megjeleníteni, de másrészt nem vág össze azzal a nem ironikus, hanem tragikus beállítással, amelyet a költemény alvilági jelenetében olvashatunk, ahol ugyanezek a nemzetiségek már épp hogy nem szórakoztatólag lépnek fel, hanem mostohafiakként bántalmazzák édesanyjukat, Hungáriát. Arany föltehetőleg ezt a kettősséget akarta megszüntetni az eposzi segélykérés kihúzásával.

ARANY JÁNOS AUTOGRÁFJA

Takács Ferenc

Kürtszóra bakfitty

A Toldi harmadik kötetében Arany János említést tesz egy régi népi játékról: a *bakfitty*ről. Ez nem más, mint a tornaórákról jól ismert sorozatos bakugrás, amit népiesen kecskebuká vetésnek is mondanak. Arany két szakaszt szentelt ennek a – gyerekkorában általa is gyakorolt – játéknak.

Kürtjelre a sorok eleje megindul
Futni, ahogy telik, hősfi rugós indul,
Kőhajintásnyira egyszerre megállnak,
S térdre feszült kézzel „bakhátat” csinálnak.

Ezt a követő sor, mintegy ugrógátul,
– Mint lóra ki pattan a csipején hátul –
Vállra vetett kézzel szökik át futtában,
S kürtszóra megállnak kicsi távolságban.

Arany János egyébként prózában is megmagyarázza a bakfittyet: „Nagy izomerőt kívánó játék, melyet régebben a serdült legények, deákok is játszottak, de én úgy vélem, hogy őseinknél a hadi testgyakorlatok egyike lehetett.”

Aranynek a bakugrásról írott sorai ráirányítják figyelmünket arra, hogy a költő szerette a játékokat, a testgyakorlati vetélkedőket. Írásunkban kévébe kötöttük a fontosabb testkultúrával összefüggő írásait, és ebből a sajátos szemzőből mutatjuk be a kétszáz éve született költőt.

Ha Arany János csak a Toldi-trilógiát (*Toldi*, *Toldi estéje*, *Toldi szerelme*) írja meg, akkor is jelentős adalékokkal járult volna hozzá testkultúránk történetéhez. Toldi Miklós valójában sporthérosz volt. A közvélekedés azt tartja, hogy a középkorban nem is létezett semmilyen sportos jellegű tevékenység. Ezzel szemben elég, ha Toldira utalunk, aki bajvívóként egyben birkózó, gerelyhajító, vívó, súlyemelő és ugróatléta is volt. A korabeli népi vetélkedőkben szintén jeleskedett, mint például kődobálásban, hordóemelésben vagy a rúdhányásban, amit akkoriban a nép bunkóhajításnak nevezett.

A Kisfaludy Társaság által kiírt irodalmi pályázat egyik feltétele az volt, hogy valamilyen népi hős tetteiről szóljon a „költői beszély”. Arany Toldi Miklóst választotta főhősének, ami telitalálatnak bizonyult. Fontosnak tartotta a források felkutatását, így jutott el Ilosvai Selymes Péter művéhez: *Az híres-nevezetes Toldi Miklósnak jeles cselekedeteiről és bajnokoskodásáról való história*. Ilosvai Toldit főleg mint nagy erejű lovagot mutatja be, de helyenként kitér hőse sportos tevékenységeire is. A híres malomkő eldobása során Toldi valójában súlylökést végez, aztán pedig rudat hány, birkózik és így tovább. Az „ős Toldi” egyik későbbi kiadásában a következő betoldás olvasható:

Nézd meg jól Budának Bécsi kapuját,
Meglátod ott ennek súlyos buzogányát,

Mellette függeni személyéhez paizsát,
Parittyából hajgált húszfontos köveit,
Diadalmas vitéz hegyes kópiáját,
És a kit csizmáján viselt sarkantyúját.

A Toldi emberfölötti erejében kételkedőket azért küldi a betoldás írója Budára, mert a Bécsi kapuban őrizték egykoron félelmetes fegyvereit. Erről Dugonics András *Jeles történetek* című művében olvashatunk, aki 1756-ban még látta a relikviákat: lándzsákat, buzogányokat, és nem utolsósorban a kőgalacsinokat, melyeket kézzel vagy parittyával dobott el gazdája. Schams Ferenc 1820-ban megerősítette, hogy ez a gyűjtemény létezett, melyet azonban tíz év múlva átszállítottak a budai fegyvertárba. A szabadságharc leverése után pedig Bécsbe vitték és besorolták az osztrák fegyvermúzeum gyűjteményébe, ezzel is gyengíteni akarván a magyarság legendás hőisének nimbuszát.

Ilosvainál találunk Toldiról egy másik furcsa, sportos vonatkozású esetet, amikor ezt írja:

Ottan Toldi Miklós hátra iramodék,
Az asszony kedvéjért egyet-kettőt ugrék.
Fene oroslányra hamar fel ugordeák,
Buda piacára Toldi ezenközben ugrék.

A „hátra iramodó” Toldi egy az ablakra rátett oroslános kárpitra ráugorva valójában távol-magasugrást végzett, mely – a falra futással együtt – a középkori testgyakorlatok közé tartozott. Tulajdonképpen Toldi egy vaskos tréfa áldozata, mert a szőnyeggel együtt, hiányos öltözékben kiesik a nyüzsgő budai piacra. Arany János átvette ezt a kissé pikáns közjátékot. Toldi Miklós egy özvegnél vendégeskedik, aki a felhevült hőst az ablakon levő drapériára ugratja, az pedig ingben-gatyában, „a világ csúfjára” az utcán találja magát. A *Toldi szerelmében* Arany kissé népdalra hangolva verseli meg az esetet.

Toldi Miklós, aranyszál!
Hátha egyet ugornál –
Ihajláré! Ugornál –
Csak amott a zugolynál.

Oroszlány van kivarrva,
Ihajláré! Csak arra
Oda ugorj a falra.

.....

Toldi Miklós úgy jára:
Kicsöppent az utcára,
Ablakon az utcára,
Mind a világ csúfjára.

Ilosvai Péter műve sokáig őrizte Toldi legendáját, amely még a reformkorban is népszerű volt. Toldi Miklós egyébként élő személy volt, I. (Nagy) Lajos

királyunk híveként több csatában magas katonai tisztséget töltött be. A nápolyi hadjáratba is elkísérte királyát, majd ott maradt a helyi hadsereg alvezérének. Arany János azonban nem a történelmi személyt verselte meg trilógiájában, hanem Ilosvai alapján és a Nagyszalonta körül még elevenen élő hagyományokból formálta meg népi hőseit.

A *Toldi Előhangjában* több olyan élethelyzetben ismerhetjük meg a főhőst, melyekben fellelhetők testkulturális vonatkozások is. Rögtön megcsodálhatjuk Toldi óriási erejét, amikor egyik kezében egy súlyos petrencés rúddal mutatja az utat Buda felé. Majd az őt megalázó katonák közé dobott malomkövel újabb erőmutatványt hajt végre. Az egyik vitéz halála miatt bujdosni kényszerül, eközben számos próbatétel várja: farkasokkal birkózik, majd Pesten megfékez egy dühöngő bikát. A temetőben fiát sirató asszonytól megtudja, hogy egy kérkedő cseh vitéz lovagi tornák során megalázza a magyarokat. Felkerekedik és legyőzi a becstelen eszközöket alkalmazó cseh bajnokot, ezzel a király megbocsátja bűnét. Ezek a bajviadalok egyébként visszatérő motívumokként megtalálhatók a *Toldi estéjében* és a *Toldi szerelmében* is. A sportos epizódok a népmesék legkisebb fiainak győzelmeit juttatják eszünkbe. Toldi alakját a kezdetektől szimbolikusan tekintették: benne egyesültek a paraszti és a nemesi vonások, ő lett a felemelkedő parasztság népi hőse.

Toldi Miklós, amikor a királyi seregben szolgált, bajviadalait csupán birkózásban vívta, mivel a lovagi torna szabályai szerint csak kifogástalan nemesember vehetett részt a lovas küzdelmekben. A birokversenyek leírásával Arany megőrizte a magyaros népi birkózás elemeit, és népszerűvé tette ezt az ősi sportágot.

A karikással való vadfogást is megismerhetjük a Toldiból: IV. Károly német császár vadászatán hősünk így fogott el egy szarvast.

De nyomja erősen, lova már-már pedzi,
Toldi a nagy ostort sugárra ereszti,
Mert hozta nyakában s csattantva hurokba
Rántja nagy erővel ágainál fogva.
Nyaka szegett mindjárt a nemes állatnak;
Császár meg a többi mind oda szaladnak:
„No ilyet nem láttam, se semmi elődöm!
Így szoktuk ezt, Felség a magyar Alföldön.”

A *Toldi*n kívül Arany több más művében szintén felbukkannak a testi kultúrával összefüggő epizódok (vívás, solymászat, lovaglás stb.). Az ifjú Hunyadi Jánosról szóló *Szibinyáni Jank* című költeményében egy Zsigmond király idejében játszódó vadászatot ír le részletesen, melyhez Zichy Mihály készített illusztrációt. A *Buda halála* X. énekében pedig a honfoglalás kori lóversenyeket mutatja be szakszerűen. Itt újfent olvashatunk a vadakat elfogó karikás ostor és a pányva használatáról, melyeket eleink sportszerűen űztek.

Pányvával ezekből, ha mikor kell, fognak
Hajítva kötését repülő huroknak;
Veszedelmes játék, mivel a bős csorda
Lovat és lovagját levágja gyakorta.

Üstökös ifjú had, zúgó karikással,
Kerüli a ménest rohanó futással,
Szelíd paripájok a vadat legyőzi,
Körül, örvény módra száguldja, előzi.

A VIII. énekben költőnk egy olyan medveadászatot szed rímekbe, amikor a medvét nem elejtik, hanem befogják és „házi bohócnak” nevelik.

Vetette magát már lovasok rendjére,
Asszonyi nézői hangos ijedtére;
Akkor Etel: piha! Nem kell félni, mondá,
Gyere velem mackó! Ha danolsz, táncolj rá.

Arany János 1851-től „Nagykőrös homokos és salétromos Kánaánjában” élt és tanított magyart, latint és görögöt, miközben megírt vagy száz verset. Nagykőrös akkoriban szinte kulturális központnak számított, ide hívták ugyanis a nyakas cívisek a szabadságharc bukása után üldözött magyar értelmiség javát. Jókai írta a református gimnázium tanerejéről: „Az volt ám a tanári kar! A Fiastyúkban nincs annyi csillag, mint akkor Nagykőrösön volt.” Itt állt a katedrán Szász Károly költő és műfordító, Salamon Ferenc és Szilágyi Sándor történészek, Losonczi István tankönyvíró, Mentovich Ferenc filozófus, meg még egy tucatnyi tanár, akik közül később hatan lettek a Magyar Tudományos Akadémia tagjai. A visszahúzódo természetű Arany említett kollégáiban barátokra talált. A másik jó komája a Gömör megyében élő Tompa Mihály volt, akivel hosszú évekig levelezett. Az egyik ilyen, alig ismert írása sporttörténeti szempontból is értékes. Előzményként tudni kell, hogy a magyar iskolákban évszázadokig tiltották a birkózást és mindenféle erőpróbát. Sárospatakon 1621-ben jelent meg az alábbi „regesztrum”: „Tilos a dárdavetés, a birkózás és mindazon játék, mely másban kárt tehet, aki megszegi, ha nagyobb 10 denárt fizet, ha kisebb, ugyanennyi vesszőt kap.” A fiú „gyerököknek” azonban szerzett joguk volt összemérni erejüket másokéval. Nos, Nagykőrösön az a példátlan eset állott elő, hogy nem a deákok birkóztak, hanem a tanárok. A filosz Mentovich meg a tudós Losonczi ugyanis valamin összekülönbözve birkózó mérkőzésre álltak ki egymás ellen az iskola melletti homokdombon. A Tompához írt levelében erről így számolt be Arany János: „Nevezetes volt a Varga szüretjén a tanárviadal, azaz birkózás Mentovich és Losonczi között, mely alkalommal ez utóbbi, keményen földhöz vágatott, s midőn ezt nehezen szívelné, s ellenfele újra felhívá – ismét földhöz vágattatott.” Az volt a malőr, hogy egy másik buckáról a tanulóifjúság jelentős számban végigélvezte az épületes viadalt.

Kevesen tudják, hogy Arany János népdalgyűjtő is volt. 1874-ben régi barátjának, Bartalus Istvánnak saját kezűleg másolt le gyerekkori emlékeiből több mint száz népdalt. Ezek között szerepelt a híres *Nemzetőr dal*, amit 1848-ban Szalontán alkotott.

Süvegemen nemzeti szín rózsza,
Ajakamon édes babám csókja.
Ne félj rózsám, nem megyek világra,
Nemzetemnek vagyok katonája.

A verset még aznap délután megzenésítette Fónagy József honvéd hadnagy, és estére már faluszerte énekelték. Ez a nóta annyira átment a köztudatba, hogy Arany végül maga is népdalnak ismerte el. A Magyar Tudományos Akadémia – Szabolcsi Bence szerkesztésével és Kodály Zoltán zenéjével – megjelentette 1952-ben Arany János addig kiadatlan népdalgyűjteményét. A *Koszorú* című lapot Arany János szerkesztette, és ügyelt rá, hogy a korai magyar sportéletről is tájékoztassák az olvasókat. A Budapesti Hajósegylet 1865. évi dunai regattájáról ezt írta a lap: „A csolnakverseny soha nem volt ilyen fényes; a nagyobb díjak, a több versenytárs s a roppant számú közönség mind ingerlőleg hatott a győzelemre.”

Arany János kora gyermekkorától késő öregségéig megőrizte játékosságát. Ennek legjobb dokumentuma Varga Balázs *Arany János játéka*i című könyve. A nyelvművész költő játéka között érthetően túlsúlyban vannak a szellemi indíttatásúak (rímek, rigmusok, makáma, alliteráció, nyelvi rejtvények stb.). Érdekeltek továbbá szülőfalujának, Nagyszalontának és környékének népi gyermekjátéka és ügyességi vetélkedői is. Vonzódott a táncok iránt, melyeket – főleg a sok mozgásos, erős fizikumot igénylő népi táncokat – akkoriban a testkultúra körébe soroltak.

Szeretem nézni (bár lábam ügyetlen)
Komoly, víg táncod, keleti fajom:
Mikor feljajdul rátermett kezekben
A hegedű s méléz a cimbalom.

Nagykőrösi tanárkodása alatt naponta több tucat „leckét” (írásbeli dolgozat, manapság a tesztek) kellett kijavítania, unalmában megesett, hogy disztichonban írta meg az értékelését. Másszor meg a tanári kar névsorát szedte versbe vagy literátus kollégáit fricskázta meg rímjeivel. Az említett Mentovich Ferencsel, kevés üres óráikban, nyelvi rébuszokat, paródiákat, kínrímeket találtak ki. Azt a híres latin mondást például, hogy Ave Caesar morituri te salutant, így alakították át: „Üdv Caesar, a túri cigányok szalutálnak neked.”

Arany Lászlótól tudjuk, hogy életének utolsó éveiben meggyengült apja látása, de testi szenvedésein diadalmaskodott lelkének nyugalma. Ekkoriban együtt készítettek humoros betűjátékokat, melyekből az Akadémiai Almanach 1882. évi példányának szélén több megmaradt. Arany egyik híres szónégyszöge olyan szavakból áll, melyek minden irányban ugyanazon szavak egymásutánját adják:

TAKAR
ADOMA
KONOK
AMODA
RAKAT

Arany János játékosságához tartozott, hogy amikor elakadt a verseléssel, az írólap margójára rajzolgatott. Például *A nagyidai cigányok* kéziratára valamennyi szereplőjének elkészítette a karikatúráját. Foglalkoztatták a játékszerrek, kiváló kézügyességével maga is készített ilyeneket, mint például bodzapuskát, fűztilinkót, furulyát, nádsípót.

Arany János idősebb korában több versében nosztalgiával ír gyermeki játékaikról.

A tölgyek alatt
Oly otthonos itten!
Évem leapadt:
Íme gyermek lettem,
Mint mikor a tölgy
Sudarát megmáasztam,
Hol seregély költ
S vígan madarásztam.

Élete alkonyán legkedvesebb játszótársával – unokájával: Széll Piroskával – ajándékozta meg a sors.

Eddig együtt voltunk gyermek,
Én másod-, ő első ízben:
Épültek fatornyok, termék,
Pacskolódtunk porban, vízben.

Tudjuk, hogy Arany a Margitsziget megszállottja volt, de szerette a Városligetet is, a „lízst”, ahol „...össze-vissza, minden sarkon kintorna, koldus és nyomor”. A liget a városba zárt embernek maga volt a természet és a szabadság, ahogy költőien kifejezte: „az ég itt nem pár négyszeg ölnyi”. A borongós kedélyű költő számára a liget „egész majorságnak tűnt”, ahol egyéb dolga sem akadt, mint „Várni nyugton a napestét / S elmenni csöndesen haza.”

Arany a „köznép tolongásítól” távoli utakon szeretett bolyongani, de azért szemtávolból figyelte a ligeti időtöltő mulatságokat, a korabeli sportokat. Érdekes megkülönböztetést tett a „köznép” két típusát illetően. Az egyik a sznobok csoportja, „mely tolettet fitogtatván körben halad” és semmiféle aktivitást nem végez, csupán báméskodik. A másik népség az „egy ingre vetkezett” emberek, ők az igazi birtoklói a parknak, akik nem restellnek a fűvön „bakfittyet” ugrani, fára mászni, „lapdázni” és egyéb huncutságokat elkövetni, vagyis élni a természet adta szabadsággal. Ezt pedig így foglalta rímbe a költő:

Szabadság, melynek nevében
Tűröm, ha víg pünkösti nép
A „rendet” elnyomtatja szépen,
S le is fekszik, a fűre lép.
Hogy itt nincs tábla, tilalomfa,
Vagy ördög hajt rá, ha van is;
Hajrá fiúk! Ifjú koromba’
Úgy tettem volna magam is.

A „Hajrá fiúk!” biztatás elemi erejű kiállás az önfeledten játszó ifjúság mellett, akik közé, ha tehetné, boldogan benevezne méházni vagy bigézni. Az *Ének a pesti ligetről* szóló versében közvetlenül is említi a „köznép” kedvelt játékaikat.

Laptával ott kemény „bolhákat”
 Oszt és kap egy sereg diák;
 Itt „cica-játékot” találgat
 És bámul e német világ...

Ami a „cicázást” illeti, ez egyértelműen az a bizonyos labdajáték, amit máig játszanak: az egymásnak gurított vagy dobott labdát egy cicának el kell fognia, és akinek elkapja a labdáját, azzal helyet cserél. Némi játéktörténeti ismeretre van azonban szükség, hogy tisztázzuk, mit jelent a labdával való „kemény bolhák” osztása és kapása. Ez a játék az ősi botos pásztorjátékok egyik variációja, mely számtalan néven vált ismertté a Kárpát-medencében (pl. bigézés, pilinszka, peckelés, pinyókézés, pajázás stb). Amit Arany János láthatott, az „bóháznyi” néven országsszerte népszerű szórakozás volt. Tetszés szerinti játékosal játszották úgy, hogy két csapatra oszlottak, az egyik felütötte a bolhát a lyukból, amit a másik csoportból valakinek el kellett kapnia. Ha a bolha csúcsára mért ütés félresikerült, akkor azt mondták, „kópé”, akinek három ütése kópé lett, az kiesett. Az urbanizáció terjedésével, a grundok, ligetek csökkenésével ezek a játékok kihaltak. Mint ahogy az a kor szintén eltűnt, amelyben Arany János a sziget meg a liget „fel nem söpört falevelein” andalgott, és amikor még a „gyom is természetes volt”. Mindez a múlté, ahogy a latin mondja tömören, „fuit”, vagyis: valaminek vagy valakinek „vége”. Ezzel a gondolattal búcsúzik a koszorús költő is a hírnévtől, a „lízsetől”, illetve az egész élettől:

El is megyek, tán nemsokára,
 Hír-név, dicsőség nem maraszt,
 Tudom, mit ér fagyos sugára,
 Itt is megtanulhattam azt:
 Nyerd bár világi életedben
 Ég s föld minden koszoruit:
 Neved csak az, mit e ligetben
 Egy sirkő rád olvas: *Fuit*.

Miklóssy Endre

„A kalapom cylinder”

Arany János és a filozófia

Ha magyarokról van szó, akkor célszerű Karácsony Sándorból kiindulnunk. Ha meg filozófiáról, akkor kétszeresen is ajánlatos. A mi magyar nyelvünk nem csupán önazonosságunk meghatározó pontja, hanem egyszersmind meglehetősen rejtélyes is. Talán ezért van az, hogy az újkor kezdete óta annyiféleképpen próbálják magyarázni az eredetét és a rokonságát. Talán Füst Milán járt legközelebb a megoldáshoz, midőn „Holdból pottyant nyelvnek” nevezte. Különösen feltűnő pedig az eltérése a minket környező indoeurópai nyelvektől.

Mivel a filozófia erősen kötődik a nyelv struktúrájához, a különbségnek jelentős gondolkodásbeli következményei is vannak. Nietzsche ezt ekképpen értelmezte: „Egyes filozófiai fogalmak (...) mindig újból ugyanazt a körpályát futják be, úzi őket a fogalmakkal együtt születő rendszeresség és rokonság. (...) Minden ind, görög, német filozofálás csodálatos családi hasonlóságának elég egyszerű a magyarázata. Ahol meg éppen nyelvrokonság van, egyáltalán el sem kerülhet, hogy hála a nyelvten közös filozófiájának – így értem: hála az egyforma nyelvtani funkciók öntudatlan uralmának és vezetésének – a filozófiai rendszerek hasonnemű fejlődésére és sorrendjére ne legyen minden már előre elkészítve: mint ahogy a világértelmezés bizonyos más lehetőségeinek útja szinte elzártnak látszik. Az ural-altáji nyelvterület filozófusai (hol az alany-fogalom legkevésbé van kifejlődve) nagyon valószínűen másképpen néznek »a világba«, és más ösvényeken található, mint az indogermánok és mohamedánok” (*Jón, rosszon túl*, 20.§.). A mi „ural-altáji” nyelvünk kánonját pedig Arany Jánosnak hívják.

Aranynak még a humora is nyelvünk szerkezetéhez kötődik. Például Pázmán lovag balladájában az udvari bolond kötődése. A lovag azzal a panasszal érkezne, hogy a királyi vendégek egyike megcsókolta a feleségét. Azonban így kezdi a panaszát:

„Jöttek uram, udvarodtól ifiú legények...”

Mire a logikus észrevétel:

„Mi dolog ez? S idehaza maradtak a vének?!”

Így folytatódik hosszasan a párbeszéd, míg végre a feldühödött lovag kiböki valódi panaszát.

A mi nyelvünk ugyanis éhangsúlyos. A fontos dolgot előre kell vennünk, mert máskülönben folyvást elkalandozunk, mint a példánk is mutatja.

Nyelvünkkel kapcsolatban Karácsonynak az a legfontosabb különbségtétele, hogy a szerkezetében alapvetően mellérendelő, eltérően az alárendelő szerkezetű indoeurópai nyelvektől. „Az indogermán nyelvek úgy jelölnek, hogy a

fogalmaikat egymáshoz viszonyítják, de aztán a viszonyításban a meghatározó fogalmat alá rendelik a meghatározottnak. A magyar nyelv pedig a meghatározó fogalmat mellérendeli a meghatározottnak és a közöttük lévő viszonyt jelöl:” (Karácsony: *A magyar észjárás*, 109.). A kifejezésmódot ez nehézkessé teheti – Aranyánál jól megfigyelhető ez a fajta küszködés, amely gyakran csökkenti a kifejezőerőt. Am ha képhez érkezik, akkor annak belső koherenciája áthidalja a logikai összefüggések egymás után baktató nehézkességét. Jó szemléltető példa erre a Szondi két apródjának a kialakulásai – a krónikás mesélés erőtlen kísérleteitől a végső, tökéletes megoldásig, a romantikus kép átszellemítéséig, amiből szinte magától bomlik ki a történet:

*„Felhőbe hanyatlott a drégeli rom,
Rá visszasüt a nap, ádáz tusa napja;”*

Van a nyelvünknek egy aligha túlértékelhető grammatikai sajátossága. A birtokviszony, radikálisan eltérően az indoeurópai nyelvektől, csak körülírtan fejezhető ki, a létige abszolút elsőbbsége mellett. „Van egy könyvem” – mondjuk, míg például az angol így szól: „I have a book.” A mi szemléletünkben az az elsődleges, hogy a könyv létezik, magában, én csak egy sajátos viszonyban (birtokviszonyban) vagyok vele. Az angol számára viszont mintegy az én birtoklásomtól függ a léte magának a könyvnek is. Hogy ne is szóljunk a múlt idők kifejezéséről, ami az indoeurópai nyelvekben többnyire szintén a birtokos segédigék felhasználásával történik, vagyis a múltat mintegy szubjektív személyes birtoknak tekintik, míg a mi szóhasználatunkban az objektíven létező világnak a nyelvi leképezése.

Ennek a jelentőségét a nyugati filozófusok is felfedezték a 20. században. Gabriel Marcel „Être et avoir”, Erich Fromm „Sein und Haben” címmel írtak komoly tanulmányokat erről a problémáról, amelyben a nyugati gondolkodásnak egyik defektusát sejtik. Arany János ellenben egy csodálatos képben tudta összefoglalni ezt, beleágyazva egy ősi, még az ókori Mezopotámiába visszavezető anekdotába, a *Fülemülébe*.

*„Történt pedig egy vasárnap,
Hogy a fentírt fülemile
Épp a közös gallyra üle.
Azt szemelvén ki oltárnak,
Honnan Istent jókor reggel
Magasztalja szép énekkel.
Megköszönvén a napot,
Melyre ím felvirradott,
A sugárt és harmatot,
A szellőt és illatot,
A fát, melynek lombja zöld,
A fészket, hol párja költ,
Az örömet, mely teli
Szívecskéjét elteli,
Szóval ami benne él,*

*S mit körében lát s szemlél,
Azt a pompát, fényt és színt
Mely dicsőség
– Semmi kétség –
Ő érte
Jött létre,
Csupán ő érette, mind!”*

Eddig az idill. És most:

*„Elannyira, hogy Pál gazda,
Ki gyönyörrel ott hallgatta,
Így kiáltott örömeben:
»Istenem, uram,
Beh szépen
Fütyöl ez az én madaram!«”*

Vége a létezés idilljének, megjelent a birtoklás torzsalkodása. Mert ugyan látható, hogy a fülemüle is, mint minden, ami él, a világ központjának tekinti magát, de magát a világot azért mégsem a tulajdonának úgy, mint Dürrenmatt öreg hölgye: „Ismerem a világot, mert megvásároltam.”

*

A mi világszemléletünk alapja radikálisan különbözik a nyugatiétól, amely Kant kategória-tanában a tér, idő és okság precízen meghatározható fogalmaira épül. Karácsony Sándor szerint viszont a mi felfogásunkban a tér határtalan, az idő kortalan, az ok megfoghatatlan. Épp ezért a determinisztikus szemléletet a világismeretben nem tudjuk használni. Időnként Arany maga is élcelődik ezen. Van például Kantnak egy híressé vált anekdotikus példája az „okságról”. Amikor elment hazulról, ablakainak a spalettáit mindig gondosan bezárta. Ám egyszer elfeledkezett róla, és amikor hazatért, számos poloskát talált a lakásában. Nosza írt is egy tanulmányt arról, hogy a poloska világosban tud szaporodni. Vagy ahogyan Arany hivatkozta ezt a *poloskáról* szóló tréfás makámájában:

„Világosság élő magzatja – Kant is megmondhatja.”

A gyakorlat számára használhatatlan „könyvfilozófiát” Arany szereti kifigurázni. A tudós, aki könyvet ír a bölcsességről, miközben nem veszi észre, hogy kedvenc macskája elől a szolgálja eszi el a reggelit? De a legszellemesebb *A Nagyidai cigányok* haditanácsa. Előszednek egy országtérképet, amelyen egy magas hegy szegélyezi a várat, és elhatározzák, hogy erről a hegyről fogják szétlőni. Egyikük, a magyar Czibak, azonban gúnyolódni kezd, mondván hogy ő itt semmiféle hegyet nem látott. De a parancsnok lehurrogja:

*„Ami meg van írva, az barátim, nem csal,
Könyvben a valóság, másról nem felelek,
Ki nagyobb hadvezér, mint e bölcs levelek?”*

Oda vontatják tehát az ágyúkat, de ott egy nagy mocsár van, amibe azok belesüllyednek. Ezek után persze Czibak lesz a felelős: miért nem akadályozta meg?

Van-e hát magyar filozófia? Folyt egy polémia ezzel kapcsolatban Németh László és Karácsony Sándor között. Németh tagadására Karácsony úgy válaszolt, hogy igenis van, de ennek a formája nem a diszkurzív kifejtés, hanem az anekdota – mint fentebb is láttuk (*A magyarok kincse* – bevezető). A mondanivalóját nem diszkurzíve, lépésről lépésre haladva fejti ki, hanem leír egy bizonyos helyzetet, amelyből analógiaképpen lehet következtetni más hasonló helyzetekre.

Az egységes világszemlélet olyan specifikum, ami az embernek magának az egységéből következik. Ismeretadó kettős forrása pedig az érzékelt világ tapasztalata és a gondolkodás, amely ezeket egységbe rendezi. Aranynak ezen a ponton támadtak súlyos fenntartásai, a rendezésnek az alapeszközével, a logikával kapcsolatban (*Bolond Istók*, 2. rész, 27.):

*„A logikában nincs gyöngébb diák,
Major- s minorban ő nyakig vesze,
Vagy az okot nem lelte, vagy fiát,
Kivéve, mint pók, ha mit éreze
Mert (amin elbámulna Kant vagy Spinoza)
Észtanszerűbb volt verse, mint a próza.”*

A major, a logikai sor fő tétele, egy olyan, a logikán belül nem vitatható általános megállapítás, ami nem támaszkodik semmi tapasztalatra – el kell hinnünk. A sokat emlegetett alappélda szerint – Minden ember halandó – Péter ember – tehát Péter halandó –, ahogyan azt Fülep Lajos említi, a meggyőző erejét nem a „logikának”, hanem a halandóság tapasztalatának köszönheti. (Ezt a hindu Dnjája gondolkodási rendszer, a maga ötlépéses levezetésével pontosan tartalmazza. A tapasztalatból indul ki – „Péter halandó” –, és a levezetés ezt erősíti meg az általános összefüggés megmutatásával. Ez a módszer, nem mellesleg, alapvetően akadályozza meg a logika és ezzel az emberi elme gépesítését. Talán ezért nem tűnt még fel a főáramú nyugati gondolkodásnak...)

Ha „Bolond Istók” a tétel igazságát nem érti, hanem érzi, az még tovább vezet az összefüggésekben. Oda, ahol a logika a lélektannak a részterületévé változik. No, ez a husserli megállapítás se számít manapság kurrensnek. Pedig ez közvetlenül összefügg azzal, miképpen tesz szert az ember az ismereteire. A pedagógus Karácsony számára ez a megoldandó fő probléma, ezért tekinti a *Bolond Istók*ot pedagógiai alappéldának, erre építi fel egész reformkoncepcióját.

A gondolkodásnak a tartalma a kíváncsiság. Ez az ember egyéni lelki adottsága. A formáját azonban a közösségének a tradíciója határozza meg, a „könyv” és az iskola ezt közvetíti. Láttuk Arany székszezsét a „könyvvel” kapcsolatban. Az „iskolát” illetően pedig a személyes tapasztalatait egy szólásmondásra építette fel: „bekukkant, mint Bolond Istók Debrecenbe”. Önéletrajzi jellegű tapasztalatairól e tankölteménynek a második énekében számol be, mint egy érdeklődő embernek a kiábrándító tapasztalatairól. Minden ismeret a

kíváncsisággal kezdődik, és Arany itt egy komoly nehézséget ismert fel (21–22. vers). A diszciplína kiolthatja a kíváncsiságot.

*„Mindig valami olyanért sóvárog,
Amit nem tanítanak a tudós tanárok. (...)
A tudásnak vonzaná is vége
Akármilyen szakban s mindben egyaránt.
Ismerni ő mindent hő vággyal ége,
A Zend Avesztát úgy, mint a Koránt,
De azt az iszonyú 'kásahegyet'
Keresztül enni, míg tud csak egyet!”*

„Magolni kelle kő, virág nevét” – ami természetesen lehetséges, csakhogy elfogyhat mögüle az érdeklődés és a valóságos megértés. De azért „elfűtta hangosan, amit nem ért”. Amivel érvényesülni persze lehet (32–33. vers).

*„Bajtársit e pálmák varázsa vontá,
Lett is valami, valamennyiből.” (...)
„De ő a 'lenni vagy nem lenni' célt
Nem így fogá fel: 'enni vagy nem enni.’”*

Ami lehet életcél, sőt az embernek az az érzése, hogy az iskola épp ezt kívánja beléplántálni az érdeklődő és ezzel összefüggésben tán fegyelmezetlen nebulóba is. De a „világismeret” nem azonos a karrier ismeretével, sőt többnyire ellentétes is vele, hiszen nem hiányozhat belőle az életben oly sok hátrányt jelentő kritikai szellem. (Mondjuk például a „könyvtisztelet” kétségbe vonása, mint Puk Mihály kritikusanak az esetében láttuk.)

*„Szerette volna ő ismerni, óh nagy
Természet, alkotó kezéd művét!
Keresve hol szűzen található vagy,
Erdők virágát és a bérc kövét.”*

Ám helyette jön a „magolás” (25. vers). Ez alapján véve iskolakritika. A „nevek” önmagukban nem mondanak semmit, a „természet” viszont megszólíthatatlan nevek nélkül. Karácsony pedagógiai reformja ezért tartja nélkülözhetetlennek a kettő együttes tanítását. Minden elméleti összefüggésnek a közvetlen tapasztalatból kell kiindulnia, és ez egyúttal az ismeretszerzés alapfeltételét, a folyamatos érdeklődést is biztosítja.

Ennek a titkát a 19. század pedagógiája nem fejtette meg – részben ez is felelős azért, hogy az iskolában szerzett ismeretek olyannyira el tudnak szakadni a valóságtól és meg tudják bénítani az érdemi gondolkodást. Karácsony, a pszichopedagógus, ennek az okát a téves antropológiai felfogásban találta meg. A gyerek ugyanis nem tökéletlen felnőtt, akit majd az oktatás tökéletesít, hanem tökéletes gyerek. A maga szintjén átfogó a világszemlélete, ennek megfelelően az életvitel és az érdeklődése egységes, a mozaikszerű ismeretszerzést ezért elutasítja – és nem is rossz ösztönrel. A helyzet pedagógiai

megoldása az, hogy az ismereteknek ezt a teljességét kell mindig átadni, de az értelmi és érzelmi fejlődés életkornak megfelelő szintjén.

A „világismeret” nem nélkülözheti a „könyvek”, vagyis a hagyományozott tudás ismeretét sem. Itt azonban egy újabb problémával találkozunk, az absztrakcióval (*Bolond Istók*, 23. vers).

*„Oh, hányszor elmereng a tiszta mennybe
Hol a Tejút és a többi napkörök
Egy-egy láncszem tovább a végtelenbe
Hol milliárd nap és bolygó görög:
A Sziriusz-hossz, ily távossal szembe
Már semmi, hát még ez a földi rög!
De iskolában rettenté a sok
A+b, nagy $\sqrt{\quad}$, a dült ∞ -ok.”*

Enélkül bizony nem juthatunk túl a Sziriuszon. Másrészt viszont ez az absztrakció valóban nyújt-e teljes képet a világról? Arról a világról, amely végül is nem más, mint a mi személyes életünknek a kerete? Arany János, a költő, a matematika és a természettudomány absztrakcióival nemigen tud mit kezdeni. Ironikus tankölteményt ír hát *A reggel* természettudományos felfogásáról.

*„Földünk mind hegyesebb szög alatt fordítja keletnek
A pontot, hol az én kis pusztai lakom áll. (...)
Égő gáztakarója körét meglátom a Napnak,
Mely a mi Földünknel (szám ide)-szorta nagyobb. (...)
A levegőréteg, mely Földünket beborítja,
Kékszínű tömegén játszva eget mutogat.”*

stb.

Ez a „tudományos” leírás azonban nem felel meg a valóságnak – ami nem egyéb, mint az, ami közvetlenül, személyesen hat az emberre. A költő ezért így beszél uyanerről (*Toldi*, 11. ének):

*„Fölvevé a hajnal piros köpönyegét,
S eltakarta vele az égboltnak felét,
De nem volt oly kényes a bársony ruhába’
Hogy be ne pillantson a szegény csárdába.”*

Maga a költészet abból a konkrét valóságból születik, amelyben a külső, érzékelt benyomás találkozik a létezésnek a belső tartalmával. A mi világunk, amint azt Alekszej Loszev kifejtette (*A mítosz dialektikája*), a magára vonatkozó mítoszban rendeződik egésszé – egy emlékezetes napkelte például ezért áll érzéki élmény által kiváltott megrendülésből, és nem tudományos felismerésből.

Erről a személyes érintettségről így beszél Arany (*Bolond Istók*, 26. vers):

*„Isten, világ, ember: a tiszta ész
Nyitját ezekhez vágya feltalálni:*

*De ami pár évezred óta kész,
Belátta, hogy neki kell megcsinálni.”*

Függetlenül az oktatás színvonalától, az én ismereteimet csak magam alakíthatom ki. Az érdemi tanulás nem lehet más, mint autonóm cselekvés, ráadásul teljesen egyénre szabott. Ami persze nem könnyíti meg a pedagógusnak a dolgát.

*

Aranyt elsősorban a történelem foglalkoztatja, de a nyitját sehogy sem leli (*Bolond Istók*, 28. vers).

*„Történelemből ha kicskét tanult is,
Meg elfelejté a vizsgálatig;
Mert a fonál, ha oly hosszúra nyult is,
Nem az volt, mi szellemnek mondatik.”*

Itt közvetlenül az események és évszámok értelmetlen bebiflázásáról van szó, azonban ennél többről is. Mindenkor úgy érezték, hogy a történelem maradéktalan ismerete kulcs az általános világismerethez, ez adja a fontosságát is, mert ennek alapján befolyásolni tudjuk az eljövendőket. Arany makacs ragaszkodása a magyar őstörténet rekonstruálásához ebben leli a magyarázatát. Azonban nem fogadja el sem a körben forgó történelmet – a keleti felfogást –, sem az evolúciós, egy irányba tartó összefüggést, ami a felvilágosodás óta afféle egyetemes felfogása a nyugati gondolkodásnak. Nehéz róla többet mondani, mint történések egymásutánját, amelyekből hiányzik a követhető összefüggés.

*„A világ egy kopott szekér,
Haladna, de ne messze ér.”*

Ez utóbbi kételyben, éppúgy, mint Madách esetében, szerepet játszhat az evolúciós reményekkel teli reformkornak a veresége is. *Toldi* összefüggő útja Budára, a méltóság és a függetlenség szimbolikus centrumába, e formában csak a reformkorban születhetett meg. Évtizedekkel később a *Toldi szerelme* már széthullik összefüggéstelen epizódokra – önmaga megtagadásának a bűntéteseképpen –, akárcsak maga a *Történelem*.

*„Óh, a világ története
Szomorú egy tanulmány!
Mint buborék tűnik fel ott
Nép, nép után kimúlván:
Jaj annak, mely már tündökölt!
annak közelg halála.
Elsímul a víz tükre és
Új hab tolul reája.
Isten egészbe' működik,
Egészre fordít gondot.”*

A református predestináció tanítása Aquinói Szent Tamás szentenciájában, a *Gondolatok a békekongresszus felől* versben. Az embernek is megvan azonban a szerepe a történelmi eseményekben. Íme a „Civilizáció” mint az emberi igazság netovábbja:

*„Ezelőtt a háborúban
Nem követtek semmi elvet,
Az erősebb a gyengétől
Amit elvehetett, elvett.*

*Most nem úgy van. A világot
Értekezlet igazgatja:
S az erősebb ha mi csinýt tesz,
Összeül és helyben hagyja.”*

Ismerős ez a 19. századi analógia? De még hátborzongatóbb Az ünnepron-tók balladájának a titokzatos egybeesése a világtörténelemmel. Egy magyar falu életébe ágyazott analógia az aztékok „Popol Vuh” krónikájával: a szelíd Quecalcoatl kultuszát miképpen váltotta fel a vérengző istennek, Huitzilopochtlinak a mítosza – aki éppúgy bűvöli el és fordítja a népet a téboly és erőszak kultuszába, mint a falu ördögi dudása. T. S. Eliot is így használja fel ezt a krónikát Nyugat pusztulásának ábrázolására (*The Waste Land*). Weöres Sándor is felhasználja ezt a *Bolond Istók* ötödik énekében.

A költő közeli rokonságban van a vátesszel. Akinek a jövődölése nem oksági viszonyon alapul, hanem egy ismeretlenül maradó belső összefüggésen, ami valahogy mégis összeköti a múltat a jövővel. Íme, *A nagyidai cigányok* előhangja:

*„Egyszer volt özönvíz, mióta a világ,
Egyszer nyit száz évben az áloé-virág.
Egyszer esett, mondják, kutjavásár Budán,
Egyszer a hős dádék romlása Nagy-Idán.”*

Az egyedi precedensek mellett felbukkan egy sorozat is. Amire Arany itt gondolt – 1604, 1703, 1848. És amit megjövendöl: 1956. Ismeretlen okból tehát valóban százévente nyílik ki minálunk a Szabadság virága...

*

A filozófia az átfogó világismeretnek a csúcspontja és megkoronázása. A kifejezések fennkölt magassága és a gondolatok mélységének együttese, amit képszerűen így fejez ki a *Cilinder*:

*„A kalapom cilinder,
Nem holmi csekélység.
Ha fölveszem: magasság.
Ha leveszem: mélység.”*

Lehet, hogy a mi egész filozófiánk, a világról alkotott átfogó szemléletünk sem több, mint egy divatos ruhadarab?

Csáji László Koppány
Arany Jankó balladája

Kiszáradt a tóbul mind a sár, mind a víz,
Arany Jankó lova itató után néz.
Visz Jankó, visz neki kalapjában vizet,
Lovát így itatja, aztán még vagy tízet.

Szellőfogó lóra ha Jankó felpattan,
Pislákoló emlék csizmáján megcsillan.
Pata nyomán támad szép csillagos utca,
Hogy a felhők közül jusson haza vissza.

Felül a lovára, s beáll leventének.
Hunorral, Magyarral szarvasra menének.
Együtt vágat velük, együtt serénykedik,
Dúl leányi iránt velük epekedik.

Többit már – tudjátok – megírta az ének:
Így lettek hajdanán az egytestvér népek.
Tűnt időt hullajtva nagy fa emelkedik,
Jankó az avarját böngészi reggelig.

Aztán megy tatárra, megy veszett törökre,
Magyar hősök hírét kelteni örökre,
Kik álltak haláluk véráztatta fokán;
Mint hulla a hulla! – veszett el a pogány!

Arany Jankó velük harcol, küzd estvelig,
Nem a szablyájával, hanem mivel telik:
Pennájával rója regéjét magyarnak,
Mire azóta is, oh, be sokat adnak!

Arany Jankó tentájáról ki ne tudna?
Hát ne volna köztünk, ki ne aluszna
El, miközben versét tanulta, biflázta,
Hogy felmondja másnap bent, az iskolába?'

Jankó meg se rezzen – mint kinyújtott szálfá!
Majd hollószárnyakon egy levélre szállva
Fellebbe ragadja, s választ hoz még éjjel –
Szilágyi Erzsébet eltelik reménnyel.

Pásztortűzként lobbant őszi éjszakába,
Így talált Toldira és szép Piroskára.
Lám, az is szerethet, kit a sors átkozott,
Szívükben fény sugar s malomkő lakozott.

Máskor setét erdőt, patakpartot járva
Komor kincsekre lelt: arany-balladákra.
Ottan ismerte meg Pörge Dani betyárt;
Vele néhány kocsmát és egy pallót bejárt.

Arany Jankó bajban nem hátrált meg soha,
Hiába jött ármány vagy gonosz mostoha!
Szíve iránytűjét tartotta előre,
Még ha vonszolva is magát, meggyötörve.

Mikor pörbe fogták, vádolták keményen,
Csak ennyit mondott ő védbeszédjeképpen:
Jézusom kezéből jöhet csak kegyelmem,
Egyenest oda van folyamodni kedvem.

Aztán érckakas szolt éjnek évadjában,
De Jankó bent maradt Mátyás cellájában.
Fellegek közt szállt le sok rab a magasból,
A király megörült, és Jankó szabad volt.

Mint csillagok közé nyájas hold világa,
Jankó koldusként kér helyet éjszakára.
Mesél a szabadság véres napjairul,
Keble áttüzesül, és arca felpirul.

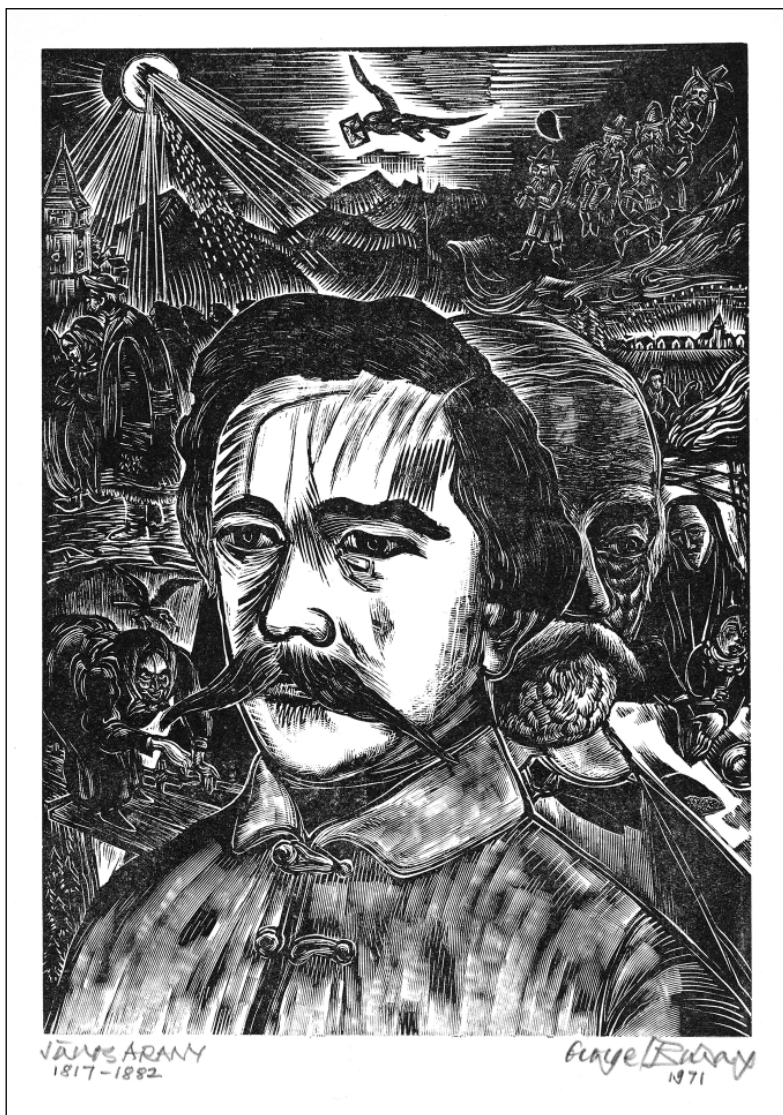
Akkor együtt voltak betyárok, polgárok,
Közös célt reméltek: magyar szabadságot!
Bajtársai sorra hős harcban hullottak,
Sándor is, legjobbjuk, dzsidások közt maradt.

Aztán jött a király: „Írjál nekem verset!”
Jankó megmondotta: „Itt van a vers, nesztek!”
A bárdokról írta, kik Walesben hajdanán
Máglyahalált haltak – népükért, bizony ám!

Hol van most ily legény, hol a honi polgár,
Ki becstelenséget soha ki nem szolgál?
Hol van, ki emlékszik Szent László fűvére,
S ki ne dugna tallért a bíró zsebébe?

Oda van már Jankó, s szép, arany betűjét
 Mi, kik hajdanában oly sokszor betűzték,
 Tán megmosolyogjuk, tán nem is ösmérjük,
 Magunkat nem hozzá, a facebook-hoz mérjük.

De Jankó ilyenkor feltámad porából,
 És a szava csak jó, és a szíve lángol!
 Majd idő-vén-fához letészi a lantját,
 S átveszi egy tücsök csendes birodalmát.

JÁNOS ARANY
 1817-1882

György Buda
 1871